

УДК 631.156

ЛЕВАНДІВСЬКИЙ О.Т., канд. екон. наук

ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН
У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ**

У статті розглядаються економічні відносини в сільському господарстві. Приділено увагу техніко-економічним, організаційно-економічним і соціально-економічним відносинам. Наголошується увага на еколого-економічних відносинах. Висвітлено економічні відносини у сфері виробництва, розподілу, обміну і споживання.

Ключові слова: економічні відносини, сільське господарство, організаційно-економічні відносини, соціально-економічні відносини, техніко-економічні відносини, еколого-економічні відносини.

Постановка проблеми. Забезпечення стабільного та динамічного економічного розвитку потребує ґрунтовного дослідження змісту економічних відносин у сільському господарстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цією проблематикою займалися і займаються багато відомих економістів. Зокрема, економічні відносини досліджено в декількох напрямках. Найбільш розробленим є підхід до економічних відносин як до самостійного феномену під час реформ. Такий підхід має досить давню традицію, починаючи з М. Вебера, який аналізував аграрні реформи стародавнього світу, і закінчуючи сучасними дослідниками, в тому числі й вітчизняними (Д. Паарлберг, Р. Коуз, Б. Пасхавер, П. Саблук, В. Юрчишин).

Значні доробки з державного регулювання економічних відносин як основоположної складової частини управлінської діяльності в аграрному секторі здійснено вітчизняними вченими: М. Туган-Барановським, К. Воблим, В. Яроцьким, І. Янжулом, М. Могильним.

Вагомий внесок світовою і вітчизняною наукою зроблено у вивчення історії економічних відносин, хоча вона, зважаючи на специфічну гостроту проблем, більше торкалася епох аграрних реформ (М. Вебер, С. Булгаков, К. Каутський, О. Маслов, О. Ніконов).

Є фундаментальні доробки, що стосуються державного регулювання економіки, які водночас можуть бути використані у дослідженні економічних відносин як об'єкта державного регулювання. Особливо слід відмітити лауреатів Нобелівської премії П. Самуельсона, Б. Кенена, Р. Коуза, а також представників класичної американської школи державного управління В. Вільсона,

А. Мельцнера, Р. Мої, Д. Райда; фрайбурзької школи господарського порядку В. Рьопке, К. Вензеля, Е. Хопманна. Проте у ринкових умовах потребують подальшого дослідження проблеми, пов'язані з кардинальними змінами системи відносин у сільському господарстві, визначенням місця і ролі держави в них. До цього часу в літературі недостатньо висвітлені економічні відносини в сільському господарстві. Літературні джерела не дають достовірного уявлення про фактичні етапи становлення економічних відносин. Майже відсутні наукові праці, в яких висвітлюються питання економічних відносин у сільському господарстві. З розвитком сільськогосподарської галузі здійснювалися трансформаційні процеси в економічних відносинах.

Мета дослідження – обґрунтування теоретичних засад розвитку економічних відносин у сільському господарстві та механізмів їх удосконалення.

Результати досліджень та їх обговорення. Узагальнену сутність економічних відносин свого часу аналізував А. Сміт у праці «Дослідження про природу і причини багатства народів». Автор ілюструє економічні відносини на прикладі господарства окремого товаровиробника у сфері рослинництва. Результати власної праці (зерно) селянин розподіляє на певні частини: одну з них він залишає для власного споживання; другу частину – на насіння, необхідне для продовження процесу виробництва; третю – для обміну на ринку, з метою задоволення інших потреб [1]. Послідовність наведених етапів характеризує економічний процес на рівні мікроекономіки. Аналогічним є економічний процес і на рівні економічної системи. Цикл “виробництво–розподіл–обмін–споживання” відбувається безперервно та в широкому розумінні формує суспільне виробництво.

Становлення й розвиток економічних відносин у сільському господарстві має певні особливості, пов'язані зі специфікою постановки наукових експериментів. На відміну від постановки експериментів, наприклад, у природничих науках, під час аналізу економічних форм не можна користуватися ні мікроскопом, ні хімічними реактивами чи іншими засобами. Все повинно замінити сила абстракції [3].

Економічні відносини у сільському господарстві полягають у тому, що вони виникають між власниками землі (землевласниками), підприємцями (землекористувачами) і найманими робітниками. Іншими словами, обмеженість і неможливість її відтворення сприяє виникненню двох видів монополії на землю. Повний власник (землевласник) здійснює монополію приватної власності, тобто він може надати або не дозволити підприємцеві (орендареві) внести капітал у його землю. Уклавши угоду оренди, визначається користувач землі, який здійснює монополію, право господарювання на тій або іншій ділянці землі. У тому випадку, коли землевласник і землекористувач поєднуються в одній особі, економічні відносини спрощуються.

Третя особливість сільськогосподарського виробництва полягає у формуванні вартості і ціни продукції аграрного сектору. Внаслідок обмеженості землі в господарський оборот залучаються і гірші за родючістю площі, бо суспільство не може економічно обійтися без них. Внаслідок цього суспільство зобов'язане відшкодовувати виробникам витрати виробництва і на гірших землях. У сільському господарстві вартість і ціна виробництва свідомо формуються за індивідуальними умовами виробників на гірших ділянках, тобто, діє інший принцип, ніж на промислові товари. Звідси на середніх і кращих ділянках ціна одиниці продукції буде значно нижча ринкової, отже, підприємці цих земель отримуватимуть більше доходу за інших рівних умов, зокрема за однакових затрат праці.

На сьогодні економічні відносини у сільському господарстві – це не лише земельні відносини, але й організаційно-економічні відносини у сфері кредиту, фінансів, маркетингу, менеджменту, грошового обігу, бірж тощо. Наприклад, сільськогосподарське виробництво Канади отримує державну підтримку через фінансування окремих галузей сільського господарства і фермерських господарств за надбавки до ринкових цін для забезпечення дохідності виробленої продукції; надбавки до обсягів виробничих витрат у формі кредитної підтримки; виплати відсотків за кредитами; гарантії за кредитами; податкові пільги щодо підтримки дохідності сільськогосподарського виробництва [2].

До економічних відносин належать соціально-економічні відносини. Вони пов'язані із присвоєнням факторів та результатів виробництва. Через ці відносини, з одного боку, здійснюється поєднання суб'єктивного фактору виробництва із засобами виробництва, а з іншого – визначаються частки і форми обміну результатами виробництва між його суб'єктами. Центральне місце серед них належить власності і, зокрема, особистості (людині). У процесі виробництва виникають техніко-економічні відносини (відносини між підприємствами, підрозділами тощо). Враховуючи специфіку теперішнього господарювання на землі, до економічних відносин необхідно включити і еколого-економічні відносини. Останні впливають як прямо, так і опосередковано на добробут і здоров'я нації.

У економічних відносинах активізується термін “соціоекономічна модернізація”. Соціоекономічна модернізація – це таке оновлення, яке поряд з оновленням матеріально-речових елементів і розподільчих відносин, супроводжується реалізацією та нарощуванням творчого потенціалу кожної людини, формує її як особистість, завдяки чому збільшується результативність функціонування економіки. Всебічна модернізація аграрного сектору в її сучасному розумінні можлива саме на засадах соціоекономічного спрямування цього процесу [6].

За аналізу структури економічної системи марксистська політична економія на перше місце ставила такий термін, як виробничі, а не економічні відносини. “У процесі виробництва люди вступають у відносини не тільки з природою, але й між собою, тобто вступають у виробничі відносини” [5]. К. Маркс активно використовував як термін “виробничі відносини”, так і термін “економічні відносини”, проте не дав чіткого їх розмежування.

Ми вважаємо, що найбільш загальною категорією є економічні відносини. Цей термін визнається економістами всіх шкіл. Що стосується терміна “виробничі відносини”, то його можна застосовувати в аналізі відносин і зв'язків, які виникають між людьми у сфері безпосереднього виробництва. Відносини між людьми у сфері виробництва складаються із: 1) привласнення предметів природи; 2) способу поєднання людського ресурсу із засобами виробництва; 3) відносин спеціалізації, кооперування, комбінування виробництва; 4) організаційно-економічних відносин, складовою яких є управління виробництвом; 5) відносин між людьми щодо привласнення засобів виробництва.

У сукупності ці відносини являють собою безпосередню суспільну форму продуктивних сил і спосіб їх організації та використання людьми в процесі виробничої діяльності. Соціальна визначеність виробництва проявляється у способі виробництва, або іншими словами – в економічній формації.

Єдність і взаємодія продуктивних сил, що перебувають на певному рівні розвитку, – такий тип виробничих відносин становить спосіб виробництва.

Іншою назвою способу виробництва є “економічна формація”.

Продуктивні сили і виробничі відносини перебувають у взаємодії і суперечливій єдності, яка є внутрішнім джерелом розвитку суспільного виробництва. Певний характер і рівень продуктивних сил зумовлює той чи інший тип виробничих відносин.

Відносини між людьми у сфері розподілу формуються в процесі привласнення створеного продукту різними категоріями працівників: підприємцями, власниками засобів виробництва і землі, орендарями та державою (через стягнення податків).

Відносини між людьми у сфері обміну виникають у процесі купівлі-продажу товарів підприємствами, домогосподарствами, торговельними організаціями, державою.

У сфері споживання економічні відносини виникають і діють між виробниками споживчих товарів і послуг та їх споживачами.

У сучасних умовах важливе місце в економічних відносинах належить товарно-грошовим і ринковим відносинам.

З цього слідує, що економічні відносини – відносини і зв'язки між людьми, що виникають у процесі суспільного виробництва, розподілу, обміну і споживання вироблених благ. Продуктивні сили, виражаючи ставлення суспільства до природи, не вичерпують зміст економічної системи. Вона завжди включає в себе і певну суспільну форму продуктивних сил, і спосіб організації економічної системи, які створює сукупність економічних відносин між людьми.

Економічні відносини формуються також внаслідок взаємодії трьох відносно самостійних підсистем, якими є техніко-економічні, організаційно-економічні і соціально-економічні відносини.

Техніко-економічні відносини знаходять своє вираження у спеціалізації, кооперуванні, комбінуванні виробництва, його концентрації, обміні діяльністю між людьми, в економічних нормативах тощо. З ними тісно пов'язані організаційно-економічні відносини, які виникають у процесі організації виробництва, розподілу, обміну і споживання, в управлінні цими процесами. Безпосередньо вони виникають між керівниками різних ланок суспільного виробництва і найманими працівниками, в процесі маркетингової діяльності, планування, програмування тощо.

Техніко-економічні і організаційно-економічні відносини відіграють важливу роль у виробництві, розподілі, обміні і споживанні, ступінь їх розвитку є суттєвою характеристикою рівня усус-пільнення виробництва, продуктивних сил суспільства. Техніко-економічні та організаційно-економічні форми – структура виробництва, розподіл і кооперація праці, форми управління є об'єктом вивчення політичної економії. Вони тісно і безпосередньо пов'язані з відносинами виробництва, розподілу, обміну і споживання, що засновані на тих чи інших типах і формах власності, але водночас суттєво відрізняються від них тим, що не виражають відносин привласнення. Їх розвиток, подібно до розвитку продуктивних сил, сприяє ефективності суспільного виробництва.

Соціально-економічні відносини – це така суспільна форма виробництва, суть і основу якої становлять відносини власності на засоби виробництва, природні ресурси, людський фактор, життєві блага. До соціально-економічних відносин належить також соціально-економічний аспект трудових відносин (характер праці) та відносини розподілу. Наприклад, відносини розподілу життєвих благ у Швеції за своїм характером скоріше є соціалістичними, ніж капіталістичними.

Цікавими, на нашу думку, є висновки з аналізу змісту та структури суспільного виробництва, запропоновані К. Марксом у праці «Капітал»: «...Виробництво, розподіл, обмін і споживання... утворюють частини одного цілого... Виробництво панує як над самим собою, ... так і над іншими моментами. З нього кожного разу процес починається спочатку. Те, що обмін і розподіл не спроможні мати панівного значення – зрозуміло само собою. Теж саме стосується розподілу ... Певне виробництво обумовлює, таким чином, певне споживання, певний розподіл, певний обмін та певні відносини цих різних моментів один до одного» [4].

Отже, процес матеріального виробництва є серцевинним у формуванні економічних відносин. Саме він і є джерелом економічного розвитку. Без матеріального виробництва суспільство не може існувати взагалі, тим більше розвиватися. Проте процес матеріального виробництва не є кінцевим етапом, він лише створює матеріально-речову основу для інших елементів економічних відносин.

Виходячи з цього, можна показати зв'язки між видами економічних відносин.

Відносини, пов'язані з виробництвом, формуються із: привласнення предметів праці; формування засобів праці; поєднання людського ресурсу із засобами виробництва; формування

відносин спеціалізації, кооперування, комбінування виробництва; формування соціально-економічних, організаційно-економічних та техніко-економічних відносин.

Відносини, пов'язані з розподілом, формуються у процесі привласнення результатів виробництва різними елементами суспільства: підприємцями, власниками засобів виробництва, працівниками, державою тощо. Вони поділяються на два види: пов'язані безпосередньо з виробництвом (розподіл засобів виробництва та робочої сили); пов'язані з розподілом результатів виробництва, доходів між класами, соціальними групами, окремими індивідами.

Відносини, пов'язані з обміном, виникають у процесі купівлі-продажу результатів діяльності підприємствами, домогосподарствами, торговельними організаціями, державою. Вони також підрозділяються на два види: пов'язані з виробництвом (обмін засобами виробництва, технологіями, трудовими навичками тощо); виникають у процесі руху результатів праці, їх обміну з метою задоволення певних потреб.

Відносини у сфері споживання виникають між виробниками товарів і послуг, посередницькими організаціями та кінцевими споживачами. Вони розподіляються на дві групи: частина безпосередньо належить до сфери виробництва (продуктивне споживання); частина відображає

ті відносини, що виникають з приводу споживання матеріальних благ з метою задоволення індивідуальних потреб (особисте споживання).

Висновок. Таким чином, джерелом економічного розвитку виступають зміни у відносинах, пов'язаних з виробництвом. Процес матеріального виробництва, створення матеріальних благ закладає основу для всіх інших видів економічних відносин. Саме економічні відносини пов'язані з виробництвом (які ґрунтуються на чіткій координації зв'язків єдиного відтворювального процесу на території всієї країни), у тісному взаємозв'язку з окремими елементами відносин розподілу, обміну і споживання забезпечують формування матеріальної основи, бази для економічного розвитку. Відносини, пов'язані з розподілом, обміном та споживанням, через вплив на відносини виробництва забезпечують або стимулювання, або стримування економічному розвитку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов /А. Смит – Режим доступу до ресурсу: <http://ek-lit.aqava.ru/smitsod.htm>
2. Басюркіна Н.Й. Аналіз моделей продовольчої безпеки країни / Н.Й. Басюркіна //Інноваційна економіка. – 2012. – №2 (28). – С.281-284.
3. Маркс К. Капітал. Критика політичної економії [Текст] : научное издание. Т. 1 . Кн. 1. Процесс производства капитала / К. Маркс ; пер. з рос. І. І. Степанова-Скворцова. – К.: Держполітвидав УРСР, 1954. – 790 с.
4. Маркс К. Капитал. Критика политической экономики /К. Маркс – Режим доступу до вид.: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/7135/
5. Политическая экономия [Текст] : учебник для неэкон. вузов / В.А. Медведев, Л.И. Абалкин, О.И. Ожерельев. – М.: Политиздат, 1989. – 735 с.
6. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наук. доп. / [О.М. Бородіна, В.М. Геєць, А.О. Гуторов та ін.]; за ред. В.М. Геєця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозування – К., 2012. – 56 с.

Теоретические положения развития экономических отношений в сельском хозяйстве

О.Т. Левандивский

В статье рассматриваются экономические отношения в сельском хозяйстве. Уделено внимание технико-экономическим, организационно-экономическим и социально-экономическим отношениям. Акцентируется внимание на эколого-экономических отношениях. Освещены экономические отношения в сфере производства, распределения, обмена и потребления.

Ключевые слова: экономические отношения, сельское хозяйство, организационно-экономические отношения, социально-экономические отношения, технико-экономические отношения, эколого-экономические отношения.

Надійшла 14.10.2013.